POTŘEBUJE ČESKÁ PRÁVNÍ VĚDA PRÁVNÍ FILOZOFII?

TATIANA MACHALOVÁ

V České republice již devátým rokem probíhá zásadní reforma právního systému, kterou si vynutil kolaps bývalého byrokratického socialistického zřízení. Hlavním cílem této reformy je budování právního státu ve smyslu obnovy tradičních hodnot a funkcí práva.

Obecně platí, že praktickou realizaci jakékoliv společenské změny by měl v moderní společnosti vždy doprovázet intenzívní teoretický diskurs. Teoretický diskurs je situací argumentativní řeči, která není jen deskriptivním popisem problémů, ale vyžaduje teoretické zdůvodnění každého kroku zamýšlené změny, vyžaduje zdůvodnění základních principů určité praktické realizace. V případě práva, hlavním garantem takového diskursu je právní věda, přesněji, její teoretické disciplíny. Takže zrcadlem úrovně teoretického diskursu o právu, jako i každé vědy jsou pak vědecké rozpravy a analýzy prezentované na vědeckých konferencích, publikované v teoretických časopisech nebo monografiích apod.

Pohled na stránky našich teoretických právních časopisů a knižních katalogů však ukazuje, že teoretický diskurs o právu je ještě stále nejslabším článkem započatého procesu transformace českého právního systému. Sporadicky se objevující články nemohou nahradit systematičnost, kterou si vyžaduje teoretický diskurs o právu. V opačném případě bychom byli svědky alespoň teoretických diskusí, které by vedly ke kritickému přemýšlení a to nejen o aktuálních problémech, ale celé řadě obsahových i metodologických otázek právní vědy vůbec. Jinými slovy, znamenalo by to opět uvést do „nesamozřejmosti" celý komplex problémů včetně těch „nejtradičnějších" (samozřejmých) jako je pojem práva, zákona, spravedlnosti, trestu apod.

Uvádění problému do „nesamozřejmosti" vždy předpokladá kritickou reflexi, tzn. zpochybnění tradičních názorů a zažitých způsobů argumentace, s cílem odhalit nové dimenze a souvislosti poznávaného objektu. Stručně, předpokládá pěs-

tování právní filozofie jako nepostradatelného interpreta a korektora právního myšlení. Filozofické myšlení je rozhodujícím indikátorem úrovně teoretického diskursu o právu.

V českém prostředí se velmi dlouhé období nevěnovala pozornost právní filozofii jako oboru, disciplíně. Otázka její existence nebyla a stále ještě není pojímaná jako legitimní otázka. Stále zde přetrvává povědomí, poznamenáno dlouholetou marxisticko–leninskou teorií práva, že to není zásadní problém a je to jen záležitost volby nějaké „etikety", ve smyslu argumentace: nezáleží na formě, důležitý je obsah. A i když přece jen někteří čeští právní teoretici připustí existenci právní filozofie, tak zdůvodnění její opodstatněnosti složitě zahalují do nástrah věčně trvajících metafyzických diskusí o tom, co je první a co je součástí čeho, kdo koho nejvíce potřebuje, zda právní filozofie právní teorii, nebo naopak atd.[1]

Dnešní vývoj právně filozofického myšlení však ukazuje, že to již dávno není jen otázka etikety nebo metodologického vkusu, ale je to otázka vědeckosti jako schopnosti kritického poznávání práva. Kritické poznání implikuje v sobě schopnost komunikace a to nejen právní teorie a právní filozofie, ale i s jinými obory právní vědy a taky příbuznými společenskými disciplínami.[2]

Nekomunikativnost mezi jednotlivými vědními obory totiž vede k jistým falešným představám o výjimečnosti, exkluzivitě daného oboru, což se patrně projevuje často v elitářské pozici, jako by o právu mohli vést teoretický diskurs jenom právníci, nebo i naopak, že právo není tím pravým objektem pro filozofické poznávání apod.

Na tomto místě je však nutné zdůraznit, že přetrvávající „mlčení" o právní filozofii není dnes jen důsledkem neschopnosti české právní vědy a hlavně právní teorie co nejrychleji se vypořádat se svou izolací. Velkým dílem k tomuto stavu přispívá i dnešní česká filozofie, která v první řadě neplní svou komunikativní funkci a nepobízí tak nejen právní vědu, ale i jiné společenské vědy prolomit krunýř izolace.

Filozofické problémy práva dnes nepatří mezi zájmové objekty českých filozofů. Odmítnutím historického materialismu, který v našich podmínkách jednostranně suploval sociální filozofii, vznikl prázdný prostor. Tento uvolněný prostor však svádí k různým náhražkám a analogiím. Příkladem toho je dnes nová expanze etiky a politologie, resp. politické filozofie. Jejich aktivní teoretický diskurs, který za-

[1] Viz k tomu: Knapp, V.: Teorie práva. Praha 1995, str. 8.

[2] I když kolébkou právní filozofie je hlavně německé filozofické myšlení, dnes jsme svědky oživování této otázky i v anglo–americkém právním myšlení. Zde je tato otázka potřeby právní filozofie pociťována jako nutnost vyrovnat se s jednostranností právního pozitivismu a pragmatismu.

znamenáváme v posledních letech však nemůže suplovat systematické filozofické zkoumání společenských jevů.

Zdá se tedy, že čeští právní teoretici a čeští filozofové se stále ještě vzájemně nepotřebují. Kdo četl Kubešovu práci **„Právní filozofie XX. století"**, může namítnout, že to není nic nového. Kubeš již před více než padesáti lety, když hodnotil situaci tehdejší právní filozofie, konstatoval, že se čím dále více vzdaluje od obecné filozofie a *„český filozof a český právní filozof"*, píše Kubeš, *„si nerozumějí; každý mluví jinou řečí."*[3]

Jenže tehdejší přetržení komunikace mezi oběma obory bylo způsobeno emancipační snahou právních filozofů, resp. právních teoretiků zklamaných spekulativní filozofií, která nebyla schopná důsledného překonání svých metafyzických reziduí a přestala být efektivním nástrojem poznávání práva.

Dnešní „mlčení" o právní filozofii má však zcela jiný důvod. Prozrazuje totiž, že česká právní teorie, vzhledem ke své historické zkušenosti, kdy plnila často jen ideologickou funkci apologeta socialistické zákonnosti, stále ještě nepociťuje potřebu své sebereflexe a sebeidentifikace jako moderní právní disciplíny.

Sebeidentifikace dané vědní disciplíny předpokládá totiž zásadní kritickou reflexi minulého stavu poznání. Proč právě zásadní kritickou reflexi? Protože smyslem kritické reflexe není jen vymezení jednoty určitého způsobu poznávání, nejde jen o kritické zhodnocení toho, co bylo. Zásadní kritická reflexe implikuje v sobě i vymezení rozdílnosti právní teorie vůči jiným způsobům poznávání práva. Tento jiný způsob poznání zde pro ni představuje hlavně právní filozofie, která v konečném důsledku je i základní podmínkou její identifikace.[4] Jinými slovy, filozofická reflexe umožňuje zvýraznit kompetence a tím i význam a smysl ryze teoretického diskursu o právu a to jak v systému právních, tak i společenských věd.

Proto v následujícím výkladu budeme obhajovat názor, že právní filozofie je důsledkem evoluce kritického poznávání práva a dnes plní nezastupitelnou funkci interpreta práva a garanta racionality jeho poznání.[5] Chceme ukázat, že její funkce se již nevyčerpává jakousi garancí nejobecnějších poznatků o právu, ale že poskytuje významový kontext rozumění právu, jenž se stává obsahovou a meto-

[3] Viz k tomu: Kubeš, V.: Právní filozofie 20. století. Brno 1947, str. 4.

[4] Podmínky sebeidentifikace právní teorie vymezuje německý právní sociolog N. Luhmann. Viz k tomu: Luhmann, N.: Ausdifferenzierung des Rechtssystems. Frankfurt str. 422–423.

[5] Vymezení hermeneutické a pragmatické funkce právní filozofie přebíráme od J. Habermase. Habermas, když hodnotí stav současné filozofie, dospívá k závěru, že filozofie svou schopností vidět jevy v celku, v totalitě může sehrávat roli „interpreta" a „diagnostika" světa, ve kterém žijeme. Kromě toho, má šanci být zachována i jako specifický typ racionality, jako „strážkyně" racionality, ale jen za předpokladu, že přehodnotí a zbaví se svých původních nároků být „vědou všech věd".

dologickou platformou pro právní teorii, ale i ostatní právní disciplíny. Pro lepší zdůvodnění funkcí moderní právní filozofie je nutné, abychom alespoň stručně naznačili, jaké funkce plnila v dějinách právního myšlení. Tento dějinný exkurs však není samoúčelný. Jen na jeho základě je možné zvýraznit ty proměny poznávání práva, které si vynutily jeho filozofickou reflexi a vedly k její další evoluci jako svébytného způsobu poznávání práva.

PRÁVNÍ FILOZOFIE JAKO METAFYZIKA PRÁVA

První pokusy o filozofické vyjádření práva, jež můžeme zaznamenat již v starověkém myšlení, byly velmi dlouhé období vedeny ve smyslu otázky, co je zdrojem, základem práva apod. Tento zdroj (základ) byl různě interpretován, ale v zásadě všem přístupům bylo společné to, že ho považovaly za cosi přirozené, dané. Tento způsob tázání je označován za metafyzický způsob a až do konce 18. století je předmětem filozofického poznání přirozené právo.

Konstituování právní filozofie jako systematického učení o právu je spjato se zpochybňováním hegemonie přirozeného práva. První náznaky nacházíme již v roce 1650, kdy se **F. J. Chopius** pokusil zavést pojem *„philosophia juris"* (filozofie práva). Jeho iniciativa však skončila nezdarem a tento termín se neujal.[6]

Poznání práva nebylo ještě dostatečně kritické a mělo málo argumentů na to, aby obhájilo existenci jiné formy nebo funkce práva, v tomto případě práva zákonného (pozitivního) jako svébytného fenoménu. Absence poznání jiných, reálně existujících vlastností práva nebo jiného právního systému, jehož reflexi by bylo možné nazvat právní filozofií, tak vedla k tomu, že filozofické poznání práva bylo stále automaticky ztotožňováno s teorií přirozeného práva.

Podmínky pro explicitní artikulaci právní filozofie jako obecného systému poznatků o právu vznikají až koncem 18. století na půdě německého filozofického myšlení. Konkrétní impulsy k tomu přicházejí hlavně z Kantovy a Hegelovy filozofie.

Kant i Hegel si již otevřeně kladou za cíl vybudovat právní filozofii jako systematické učení o právu. Kant sice ještě nenazývá své učení o právu (Rechtslehre) právní filozofií, ale za jeho základní úkol považuje teoretické, vědecké zdůvodnění práva.[7] Vhodný instrument k učinění tohoto kroku mu poskytla jeho kritická

[6] Převzaté od: Strangas, J.: Über das Verhältnis von Rechtsphilosophie und Rechtswissenschaft. Heidelberg 1985, str. 48.

[7] Kant zařazuje výklad celé své nauky o právu jako první část práce *„Metafyzika mravů" (1797).*

transcendentální filozofie. Proto není náhoda, že Kanta již nezajímá zdůvodňování toho, co je nebo není zdrojem práva, ale usiluje již o teoretické vyjádření samého pojmu „právo". Pojem práva je pro něj ryze rozumovým (apriorním) pojmem, který má označovat to, co je podstatnou vlastností práva. Tuto podstatnou vlastnost nachází v přirozené schopnosti lidské vůle přijímat povinnost, tzn. svobodně se podřizovat zákonu. Známé je jeho vymezení práva jako souhrnu *„podmínek, za kterých libovůle jednoho může být spojena s libovůlí druhého, podle všeobecného zákona svobody."*[8]

Kantovi se tak podařilo ukázat, že právo, resp. vůbec normativita, tzn. to, co má být (Sollen), není a ani nemůže být fenoménem empirického světa, toho, co je (Sein). Proto její analýza si vyžaduje nutně filozofický přístup.

Na Kantovo učení o právu pak kriticky navazuje Hegel, který již otevřeně mluví o právní filozofii jako vědní disciplíně, jejímž předmětem je *„idea práva, pojem práva a jeho uskutečnění."*[9] Hegel jednoznačným určením předmětu právní filozofie dává najevo, že mu již nejde ani tak o zdůvodnění práva jako racionálního pojmu, ale o jeho vymezení jako systému normativních výroků, chce ukázat i to, jak má uplatnění práva sloužit k uskutečnění svobody. (Až uskutečnění lidské svobody je pro něj důkazem racionality práva.) Právo je v jeho pojetí již svébytným společensko–historickým jevem. Jeho vznik a fungování spojuje s dialektickým vývojem objektivního ducha, díky tomu pak plní ve společnosti funkci garanta svobody jako základní podmínky existence moderního státu. Podle Hegela právě tyto funkce práva potvrzují nutnost právní filozofie.

Hegelova koncepce právní filozofie je v tomto ohledu hlubší, nežli Kantovo učení o právu. Mohli bychom říct, že pokud Kant zdůvodňuje potřebu filozofického vymezení pojmu právo, tak Hegela již zajímají spíše ty základní vlastnosti a funkce práva, které tento pojem umožňují. Proto jeho kritika přirozeného práva je radikálnější a v tomto období měla v Německu velký ohlas. Kupříkladu, vlivem Hegelovy právní filozofie dochází na německých univerzitách k proměně tehdejších kateder přirozeného práva na katedry právní filozofie.[10] Tyto změny se však neuskutečnily jen ve změně názvu, ale předznamenávaly i zásadní přerod německého právního myšlení, nové kritické období, jehož počátek je paradoxně poznamenán otevřeným sporem tradiční metafyziky práva (Kant, Hegel) s nově se formujícím empiricko–historickým, resp. teoretickým přístupem k právu (Hugo, Savigny).

Tato práce je pokračováním kritiky praktického rozumu, ale již není jeho praktickou kritikou. Kritika praktického rozumu je zde dovedená do roviny normativní teorie lidské vůle.

[8] Kant, I.: Methaphysik der Sitten. Hamburg 1920. str. 33.

[9] Hegel, G. W. F.: Základy filozofie práva. Praha 1992, str. 35.

[10] Viz k tomu: Stolleis, M.: Geschichte des offentlichen Rechts in Deutschland, I. Tiel. München 1988, str. 294.

Jak jsme již uvedli, Kant ukazuje, že právo jako specifický případ normativity patří do neempirického, transcendentálního světa, který je možné postihnout jen filozofickou reflexí. Oproti tomu Hegel pak již dokazuje, které vlastnosti dělají z práva předmět právní filozofie. Odhalení těchto vlastností práva je vlastně odhalením základní podmínky konstituce právní filozofie jako systematického učení o právu.

Na druhé straně, i když Kant a Hegel svojí kritičností dokázali otevřít nové předmětné pole právního poznávání, nepovedlo se jim však úplně se vyprostit ze zajetí metafyziky. Právní filozofie v jejich pojetí plní stále funkci metafyziky práva. Za Kantovým výkladem svobody jako podmínky práva se neskrývá nic jiného, než metafyzická teorie lidské vůle. Podobně Hegelovo vysvětlení fungování práva není ničím jiným, než fenomenologií vědomí svobody, analýzou procesu sebeuvědomování „objektivního ducha".[11]

PRÁVNÍ TEORIE JAKO FILOZOFIE POZITIVNÍHO PRÁVA

Po–hegelovské právní myšlení je označováno za období, kdy právní filozofie díky své spekulativnosti a neschopnosti zbavit se metafyzických reziduí ztrácí svou kritickou, a tím i poznávací kompetenci a přestává být skutečným zdrojem poznání práva. Tak hodnotí tuto situaci hlavně právníci, kteří ve druhé polovině 19. století silně pociťují potřebu nového učení, teorie o právu. Tato potřeba měla své společenské opodstatnění, prudký rozvoj buržoazní společnosti vedl ke změně funkcí státu a tím i ke změně funkcí práva. Akutní potřebou se stává to, aby právní normy byly správné a hlavně, aby efektivně umožňovaly řešit nové právní problémy. Takže v této situaci otázky, co je zdrojem práva a jaké by právo mělo být, přestávají mít význam a jsou považovány spíše za morální problém, kterým se právo nemá a nemůže zabývat. V tomto duchu je hodnocena i právní filozofie, která není již považována za objektivní zdroj teoretického poznávání práva.

Co se ale doopravdy děje v tomto období s filozofickým poznáváním práva, s právní filozofií? Je to opravdu její konec, tak jak to proklamují někteří právní teoretici? Nebo se mění jen její funkce a postavení? Co vlastně právní filozofie v této nové situaci ztrácí a co nového získává? Pokud to není její konec, tak jakou funkci začíná plnit a jaký je pak její význam? To jsou otázky, na které je nutné hledat odpověď, pokud nechceme zůstat v zajetí dualistického vidění právního myšlení

[11] Viz k tomu: Ilting, K. H.: Rechtsphilosophie als Phänomenologie des Bewußtsein der Freiheit. In. Hegels Philosophie des Rechts. Stuttgart 1982. str. 226–27.

a vykládat jeho dějiny jako „boj" přirozeného a pozitivního práva, důsledkem toho právní filozofie jako teorie přirozeného práva zanikla a byla vystřídána právní teorií jako teorií pozitivního práva.[12]

Již střet Hegela se stoupenci tzv. historicko–právní školy ukazuje, i když obě strany kritizují teorii přirozeného práva, že spekulativní racionalismus nemá již šanci být metodou poznání práva. Samozřejmě, že na tuto gnozeologickou neschopnost racionalismu vzniká celá řada pokusů o jeho překonání. Jako jeho protiklad, ale i jako nejdestruktivnější síla tradiční metafyziky se projevil v tomto období pozitivismus. Pozitivismus se totiž programově odmítá tázat na postatu věcí a vychází z názoru, že veškeré poznání se musí opírat o empirická fakta, která se dají zkušeností ověřit. Návrat k empirii jako jedinému zdroji poznání a vědecké verifikace nejvíce zpochybňuje spekulativní dedukci a doslova „rozbíjí" pravdu deduktivních závěrů jako závěrů, které nevypovídají objektivně o zkušeností poznávané realitě. Ale nejen to, pozitivisty hlásaná idea scientismu otřásá povahou samotné filozofické racionality a proto přestávají filozofický způsob myšlení považovat za zdroj poznání (pravdy).

Právníkům se v podobě pozitivismu dostává metodologická pozice, kterou již explicitně nezajímá to, jaké by právo mělo být, ale jaké je. Právní pozitivismus podobně jako filozofický pozitivismus usiluje taky o teoretický popis jen toho, co je empricky prokazatelné a tím je podle nich jen platné právo tvořené zákonodární autoritou. Mohli bychom říct, že pojem práva vymezují jen podle empirických, deskriptivních znaků, jež vykazuje právo jako normativní systém. Právo je zde vymezováno přes komponenty jako je závaznost, platnost, zákonodárná moc apod. Předmětem teoretického zkoumání jsou zde jen vlastnosti a vztahy, které dávají právu povahu pozitivního práva a neodkazují již na politické, morální nebo náboženské názory. A právě z tohoto důvodu, podle stoupenců právního pozitivismu, poznání těchto nových vlastností práva již nemůže být označováno termínem právní filozofie. Stručně řečeno, právní filozofii první poloviny 19. století se nepovedlo udělat z pozitivního práva autonomní objekt svého poznávání.

A když se v tomto období potkáváme s pokusem vymezit právní filozofii i jako poznání pozitivního práva, a to u německého právního filozofa G. Huga, tak musíme konstatovat, že se mu nedaří zabránit tomu, aby vznikla platforma usilující

[12] Dualistické vidění dějin právního myšlení má omezenou gnozeologickou hodnotu. Na jeho základě můžeme vysvětlit jen některé dílčí otázky a problémy, které se týkají základů nebo zdroje práva. V jednotlivých etapách vývoje právního myšlení toto pojetí je různě modifikováno. Použití tohoto přístupu jako obecného metodologického východiska je však pro vysvětlení dějin právního myšlení nepřípustné. Tento dualismus nám nedovoluje blíže vysvětlit podmínky, které vedou ke vzniku právní filozofie a později ke změnám jejich funkcí v systému poznávání práva.

o budování tzv. teorie práva, resp. jurisprudence striktně oddělené a to nejen od právní filozofie, ale i politiky, etiky nebo dějin práva.[13]

Emancipační úsilí, které ztělesňuje požadavek vzniku tzv. právní teorie, mělo odlišný vývoj v anglicky i německy mluvicích zemích.[14] Co je však spojovalo, byl paradoxně vyznávající názor, že nově vznikající teorie práva musí být filozofií pozitivního práva.[15] Ztráta postavení právní filozofie jako učení o právu se zde již jasně ukazuje jako její neschopnost změnit způsob svého tázání a reflektovat zákonné právo jako ryze pozitivní právo, které již není jen doplňkem, dodatkem nebo korektorem správnosti práva přirozeného. Proto pojem filozofie v požadavku, aby nově vznikající právní teorie, resp. jurisprudence byla filozofií pozitivního práva, má jen symbolický význam. Filozofie je zde uvedena jako symbol uceleného, systematického a obecného způsobu poznávání práva.

Právní filozofie ztrátou své kritičnosti nebyla schopna v tomto období fungovat jako zdroj poznání, které by i zákonnému právu (pozitivnímu právu) přiznalo statut rovnocenné formy práva se stejnou dignitou, jaká byla přisuzována přirozenému právu. Později právní teoretici hlavně pozitivistické orientace považují tuto nekritičnost právní filozofie jako celkové selhání filozofické racionality a pokud filozofii přiznávají nějakou možnou funkci, tak jen jako prostředku noetiky nebo logiky s jasně vymezeným předmětem. V rámci jednotlivých linií právního pozitivismu se můžeme setkat s různým vymezením kompetence filozofické reflexe jako prostředku, nástroje poznávání.[16]

[13] Termín „právní filozofie" použil G. Hugo v roce 1798 v názvu své učebnice: *„Učebnice přirozeného práva jako filozofie pozitivního práva."* Jako stoupenec tzv. historické právní školy chtěl tímto pojmem zvýraznit, že zkoumání reálného obsahu práva není možné ztotožňovat jen s přirozeným právem.

[14] První pokus o teoretický výklad práva získává v Německu etiketu **„obecná nauka právní"** *(Allgemeine Rechtslehre)*. Jejím hlavním úkolem bylo definování základních pojmů a kategorií práva a to na základě srovnávací metody.
V anglickém prostředí se pak právní teorie výrazně identifikuje s právním pozitivismem.
Za zakladatele právního pozitivismu, resp. **školy analytické nebo imperativní jurisprudence** je považován anglický právní teoretik J. Austin. Tato škola se pokouší již o definování základních právních pojmů jako „čistých" formálních pojmů, popisujících právo.

[15] J. Austin nazval své stěžejní dílo: *„Přednášky z jurisprudence nebo filozofie pozitivního práva"*. S podobným požadavkem přichází i německý právní teoretik K. Berghom. Ve své práci *„Jurisprudence a právní filozofie"* taky mluví o úkolu právní filozofie jako vědeckého poznání pozitivního práva.
Viz k tomu: Bergbohm, K.: Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. Leipzig 1892, str. 102–104.

[16] Kupříkladu významný český právní teoretik F. Weyr ve svém spise *„Základy filozofie právní"* považuje filozofii práva za metodu poznávání, jež je součástí tzv. „obecné teorie právní", ale na rozdíl od ní pojednává „o nejvyšších, tedy o nejobecnějších pojmech právních."
Viz k tomu: Weyr, F.: Základy filosofie právní. Brno 1920, str. 7.

OBNOVA KRITICKÉ KOMPETENCE PRÁVNÍ FILOZOFIE

Konec 19. století a první polovinu 20. století bychom mohli nazvat obdobím obnovy kritického poznávání práva. Tato tendence „kritičnosti" se projevila dvěma různými způsoby, i když má jednoho společného jmenovatele. Tím jmenovatelem je Kantova kritika praktického rozumu, přesněji její kritická recepce. První kritické zpracování této recepce vzniká na půdě samotné právní teorie a je spojeno s tzv. normativní teorií a hlavně s Kelsenovou Ryzí naukou právní.

Kelsen radikálně odmítá právní filozofii jako zdroj možného poznání práva, protože ji považuje za metafyziku, za učení o přirozeném právu, jež vůbec nepatří do systému právních věd.[17]

Jinými slovy, právo může být jen předmětem ryzí nauky právní, která jediná je zárukou správného (čistého) poznání práva. Kelsenova kritika tradičního právního pozitivismu je zde zaměřena na prohloubení teoreticko–právní argumentace a vybudování právní teorie jako uceleného systému kategorií a poznatků o právu. Proto Kelsen nemá zapotřebí mluvit o právní teorii jako filozofii pozitivního práva a jak jsme již naznačili, pro filozofii jako takovou nenachází místo na půdě právní vědy.

Druhá tendence, která se v tomto období objevuje, navazuje více na tzv. novokantovskou filozofii, kde se zvýrazňuje spíše axiologická, hodnotová dimenze praktického rozumu. Tato linie se kriticky staví vůči přepjatému právnímu normativismu a formalismu.

Právo, i když je normativním jevem, je přítomno v každodenním životě lidí a jeho funkcí není jen „vymáhání povinnosti pod hrozbou sankce". Právo a právní fenomény, jak se pokouší ukázat již Kant zdůrazněním ideje svobody, mají i svůj obsah, jenž dává právu smysl a hodnotu. Požadavek zkoumat právo takové, jaké je, má svou hranici, která vytyčuje zároveň i hranici možností teoretického poznání práva. Takže v první polovině 20. století jsme taky svědky toho, že na půdě německé právní filozofie dochází k oživování právní filozofie, přesněji ke zdůvodnění potřeby filozofického poznávání práva jako hodnoty. Tuto tendenci otevřeně zastávají hlavně němečtí právní filozofové jako **R. Stammler, E. Lask, G. Radbruch.** Tento pokus o renesanci právní filozofie je zajímavý tím, že jeho motivy vznikají na půdě samé právní teorie jako bezprostřední reakce na její neschopnost vyrovnat se s negativními důsledky právního formalismu. Kelsenovo striktní vymezení hranice právní teorie absolutizací pozitivního práva jako jejího objektu je v této souvislosti spíše její slabinou, než silnou stránkou. Vyobcováním právní filozofie

[17] Kelsen, H.: Reine Rechtslehre. Wien 1992, str. 48.

z právní vědy totiž otupuje kritičnost právní teorie a paradoxně ji v tomto ohledu uzavírá do stejné pasti, do jaké byla uzavřena i tradiční právní filozofie, když se neuměla zbavit své funkce metafyziky práva.

S první zásadní kritikou formalismu právního pozitivismu vystoupil německý filozof **R. Stammler**, který otevřeně konstatuje, že pozitivistický pojem práva je nedostatečný a vytváří jen částečnou představu práva. Proto považuje za nutné doplnit tento pohled o poznání práva jako ideje.[18] Ucelenější odpověď na tuto otázku však později nacházíme u německého právního filozofa a teoretika trestního práva **G. Radbrucha**.

Radbruch patří k těm filozofům, kteří si již explicitně uvědomují, že moderní právně filozofické myšlení se musí ubírat úplně novou, „třetí" cestou, která neznamená nic jiného, než kritické přehodnocení absolutizace dualismu přirozeného a pozitivního práva. Pro Radbrucha je právo kulturní jev, který má svou hodnotu. (Radbruch na rozdíl od Stammlera již mluví o ideji práva jako hodnotě práva.) Jinými slovy, právo považuje za skutečnost, jejímž smyslem je sloužit spravedlnosti.[19]

Spravedlnost však nechápe jako nějakou absolutní hodnotu a aby neuvízl v jejím tradičním zdůvodňování jako jen nějaké morální ctnosti, podrobuje tuto kvalitu právních vztahů strukturální analýze. Na základě toho pak dospívá k zajímavému strukturálnímu vymezení základních elementů spravedlnosti. Tyto základní elementy: *spravedlnost ve smyslu rovnosti, účelnost a právní jistota*, „naplňují" právo spravedlivým obsahem.[20]

Důležité na Radbruchově přístupu je to, že nejen otevírá diskusi o potřebě zachování humanistické filozoficko–právní tradice, ale svým odkazem na hodnotovou dimenzi práva dává zásadní impuls k nové, moderní interpretaci existenciálního a kriticko–pragmatického rozměru právní filozofie.

[18] Stammler považuje za hlavní úkol právní filozofie definovat jednak, co je **pojem práva**, a co je **idea práva**. Podle něj je to základní předpoklad pro pochopení jednoty práva.
Viz k tomu: Stammler, R.: Rechtsphilosophie. Leipzig 1928, str. 2–14.

[19] Radbruch vystupuje s výraznou kritikou formalismu právního pozitivismu. Ostřejší je jeho kritika obsahové prázdnoty právního pozitivismu. Konflikt mezi spravedlností a formálně platným právem označuje za projev nepráva a bezpráví. Svou kritikou reagoval hlavně na zločiny nacionálního socialismu, kterých se dopustil ve druhé světové válce.
Viz k tomu: Radbruch, G.: Rechtsphilosophie. Stuttgart 1973, str. 339–350.

[20] Tamtéž, str. 345.

MODERNÍ PRÁVNÍ FILOZOFIE JAKO STAROST O ČLOVĚKA

Radbruchova právní filozofie silně ovlivnila celou poválečnou generaci německých právních filozofů. Po smrti Hegela nejenže se začala prudce rozvíjet právní teorie, ale právní filozofie začala mizet i z právnických fakult a akademického života. Proto Radbruchova renesance právní filozofie našla silnou odezvu u některých jeho žáků. Nejvýrazněji do diskuse o potřebě právní filozofie zasáhl a ještě dnes zasahuje **A. Kaufmann**.

Kaufmann svou známou statí *„K čemu je dnes právní filozofie?"* rozpoutal v 70. letech novou vlnu diskuse o smyslu právní filozofie.[21] V této stati reaguje na velmi zjednodušené pojetí tzv. krize filozofie, která je interpretována jako zánik filozofie vůbec a tedy i jako zánik právní filozofie. Kaufmann se snaží ukázat, že jde jen o „smrt" metafyziky a její konec představuje podle něj zároveň začátek nové cesty filozoficko–právního myšlení. Vznik právní teorie považuje za výzvu k hledání této nové cesty právní filozofie jako cesty permanentního kritického apelu existujícího práva *„aby bylo ještě více spravedlivější a učinilo mezilidské vztahy ještě více lidštější"*.[22]

Dnes Kaufmann již jasně vymezuje funkci moderní právní filozofie, která podle něj musí radikálně změnit nejen svůj jazyk, způsob tázání a argumentace, ale i témata. Domnívá se, že filozofická reflexe práva není motivována jen poznáním práva, avšak stává se hlavně starostí o zachování života nejen člověka, ale i všech ostatních forem života. Má to být starost, jejímž základním principem bude tolerance, odpovědnost, ochrana slabších před silnějšími, menšiny před většinou, nenarozených před žijícími apod.[23]

[21] Diskuse o významu právní filozofie se s různou intenzitou táhne jako červená nit celým dnešním německým právním myšlením. K výraznému oživení této vlny dochází opět začátkem 90. let, kdy německá právní věda stojí před nutností vypořádat se s tradicí tzv. marxisticko–leninské právní teorie rozvíjené v bývalé NDR.
Viz k tomu: Rechts–und Sozialphilosophie in Deutschland heute. ARSP. Beiheft Nr.44. Stuttgart 1991, nebo Schöneburg, V. (Hrsg.): Philosophie des rechts und das Recht der Philosophie. Frankfurt 1992.

[22] Viz k tomu: Kaufmann, A.: Rechtsphilosophie in der Nach–Neuzeit. Heidelberg 1990, str. 42–43.

[23] Kaufmann, A.: Grundprobleme der Rechtsphilosophie: eine Einführung in das rechtsphilosophische Denken. München 1994, str. 167–168.

PRÁVNÍ FILOZOFIE JAKO INTERPRET PRÁVA

Kaufmann vymezením starosti o život a člověka jako hlavního úkolu právní filozofie dává zřetelně najevo, že existují otázky, které výsostně patří jen do kompetence právní filozofie. Zdůrazněním existenciálně antropologického rozměru práva tak vytváří prostor pro obhajobu specifické hermeneutické funkce právní filozofie. Jinými slovy, Kaufmann ukazuje, že jedině právní filozofie může a má plnit funkci zprostředkujícího interpreta a to díky nejen své schopnosti rozumět právu jako celku, ale schopnosti rozumět významu práva jako formy starosti o člověka. Touto svou schopností pak ve vztahu k právní teorii a právní vědě vůbec vystupuje jako „základní kontext" porozumění a interpretace významů jednotlivých forem práva, jeho atributů, funkcí apod.

Ale vraťme se ještě jednou zpátky ke Kaufmannovu způsobu obhajoby existence právní filozofie. Při pozorném čtení uvedené statě totiž zjišťujeme, že Kaufmann jako by se ve své argumentaci zastavil v půli cesty. Podobně jako Radbruch, i on se ve své obhajobě právní filozofie dotýká jejího vztahu k právní teorii. Právní teorie již zde nechápe jako protiklad, který vede k rozporným vztahům. Tento přístup k právní teorii je významný, protože signalizuje moment aktu sebereflexe právní filozofie. Ale jde opravdu jen o moment. Vymezení vztahu právní filozofie a právní teorie má pro Kaufmanna totiž význam jen z hlediska vysvětlení krize a selhání tradičního právně filozofického diskursu zatíženého přirozeně právní argumentací. Obecně však odlišnost těchto dvou disciplín nepovažuje za zásadní otázku, protože obě disciplíny jsou pro něj jen různé části jednoho celku. Přesněji řečeno, právní teorie je podle něj závislá na právní filozofii jako forma na obsahu. Kaufmann se tak dopouští určité bagatelizace ve vztahu k právní teorii, tím, že ji považuje jen za formální poznání. Její existenci sice neodmítá, ale neustále i v novějších pracích uvádí, že formální objekt právní teorie se stále mění a nemá jasné kontury.[24] To pak považuje i za hlavní důvod, proč se nedají exaktně stanovit hranice právní teorie, což je předpokladem uznání její autonomie.

Kaufmann se v otázkách vymezení právní teorie dostává do velmi zvláštní polohy, protože na jedné straně existenci právní teorie považuje za podnět k proměně filozofického poznávání práva jako starosti o člověka, ale již samotný vztah právní filozofie a právní teorie nepovažuje za objekt hodný filozofické reflexe. Proto můžeme zde souhlasit s některými kritiky Kaufmanna, že na stanovenou otázku, k čemu je právní filozofie, vlastně neodpovídá, protože nedává ani úplnou odpověď na to, co je právní filozofie.[25] Tuto otázku totiž není možné zodpovědět z perspektivy účelu, tázáním se, k čemu je právní filozofie. Účel je vždy vyjádřením určitých zájmů a cílů, které jsou různé a proměnlivé. Takže teleologické hledisko nedovoluje plně postihnout původnost jevu, řečeno jazykem fenomenologie, neumožňuje našemu tázání „návrat k věci samé".

[24] Kaufmann, A.: Wozu Rechtsphilosophie heute? Frankfurt 1971, str. 21.
[25] Viz k tomu: Roellecke, G.: Wende der deutschen Rechtsphilosophie? In. Rechts–und Sozialphilosophie in Deutschland heute. ARSP. Beiheft Nr. 44. Stuttgart 1991, str. 294.

Vymezení právní filozofie je otázkou identifikace jejího předmětného pole (objektu) a způsobů jeho poznávání. Odkaz na obsahovou dimenzi nebo funkci práva je jen prvním krokem této identifikace. Předmětné pole právní filozofie získává však jasné kontury až z perspektivy zkoumání funkce práva jako společenského jevu. Tato perspektiva předpokládá již nejen vnitřní diferenciaci jednotlivých strukturálních prvků práva a právního systému, ale diferenciaci práva v rámci společnosti, ve vztahu k jeho vnějšímu okolí. Pokud tato diferenciace není zřetelná, není zřetelný ani předmět a taky funkce právní filozofie.

Strukturální i funkční kvalita vztahu práva a společnosti má formu spravedlnosti. Tady je nutné zdůraznit, že spravedlnost určuje vztah práva a společnosti, ale ne ze strany společnosti, ale ze strany práva.[26] Filozoficky řečeno, spravedlnost je způsobem sebevyjádření práva, právního systému ve vztahu k vnějšímu světu. A až v tomto aktu sebevyjádření práva dochází k jasnému vymezení předmětného pole právní filozofie. Kaufamnnova starost tak získává jasný objekt a můžeme říct, že smyslem právní filozofie je starost o spravedlnost.

Tento společenský rozměr práva není schopná postihnout žádná z právních disciplín. Právní teorie jako i ostatní právní disciplíny jsou jen partikulárními interprety významu práva. To znamená, že jsou schopny porozumět a interpretovat význam pouze určité strukturální části práva nebo jeho některé funkce.

PRÁVNÍ FILOZOFIE JAKO „STRÁŽKYNĚ" RACIONALITY PRÁVNÍHO MYŠLENÍ

Vymezení předmětného pole právní filozofie jako starosti o spravedlnost nám zároveň odkrývá další její důležitou funkci. Poznání tohoto předmětu již vylučuje jednostranné přístupy a metody, od právní filozofie se tak vyžaduje, aby fungovala i jako garant racionality poznávání práva. Co to znamená?

Právní filozofie jako kritický způsob poznání práva vystupuje v roli „předkladatele" ucelené filozoficko – teoretické strategie poznávání. Jednotlivé právní disciplí-

[26] Tamtéž, 297–298.

ny participují na této strategii a to bez toho, aby byla porušena jejich racionalita. Proces diferenciace moderního vědeckého poznání, jehož důsledkem byl vznik nových vědních disciplín, (tzn. autonomie jednotlivých způsobů vědění) ukrývá však v sobě i nebezpečí izolace a redukce. Vůči tomuto nebezpečí nebylo a není imunní ani právní myšlení. Jak již jsme výše naznačili, k jednostrannosti a ztrátě schopnosti postihnout objektivně a racionálně různé právní problémy vedla kupříkladu kritika pozitivního práva, když byla vedena jen z hlediska přirozeného práva. Do podobné jednostrannosti se dostává i absolutizace pozitivně právního myšlení jako jediné správné formy poznání práva. Přirozeně právní myšlení je z tohoto hlediska považováno za cosi subjektivního (iracionálního) atd.

Právní filozofie svou kritičností má potenci vytvářet platformu pro zprostředkování vzájemné „komunikace" různých přístupů a způsobů poznávání práva. Svou strategií „komunikace" různých přístupů tak nachází prostředek účinné korekce jednostranných tendencí právního myšlení a tím i zachování specifiky jeho racionality.

Na pozadí tohoto stručného historického exkursu jsme chtěli ukázat, že moderní právní filozofie 20. století není ničím náhodným, ale že kontinuálně navazuje na tradici kritického poznání práva. V průběhu evoluce kritického poznávání práva tak plní různé funkce, díky kterým jí taky náleží jiné místo v systému právních disciplín. Dnešní moderní právní filozofie se zvýrazněním existenciálně antropologického rozměru práva ukazuje, že právo není nějakou abstraktní sociální silou, ale starostí o člověka, přesněji, starostí o spravedlnost.

SUMMARY

Is Czech legal science in need of philosophy of law?

The author of this article deals with the position of philosophy of law within the system of legal sciences. She defines the philosophy of law as the condition of identification of contemporary legal theory. She analyses the philosophy of law on the basis of a brief historic excursion. In the excursion she attempts to show the roles philosophy of law played in the history of legal thinking. The function of contemporary philosophy of law is defined as concern for people, or putting it more accurately, concern for justice.